

Miroslav Tyrš – „filosofie“ aktivního národního života

Miloš Matušík —

Národní památkový ústav, Praha

Tyrš původně uvažoval o vědeckém uplatnění na poli filosofie, jeho teoretický zájem se ale postupně obracel k estetice a výtvarnému umění. Specifickým vyústěním Tyršových aktivit je jeho zakladatelská role při vzniku Sokola, v němž se jeho teoretická zkušenost koncentrovala do podoby svébytné „životní filosofie“. Ve statí poukazují na hlubší filosofickou a estetickou rovinu, která Tyršovu ideu sokolství formovala. Tyršův aktivismus nacházel filosofickou paralelu v Schopenhauerově voluntarismu, Darwinův „boj o život“ pomohl odůvodnit Tyršův koncept branného a kulturně aktivního nacionalismu. Tyrš byl oslněn vyspělou kulturou antického Řecka a Sokol měl být v jeho pojetí ztělesněním klasických hodnot v moderních podmínkách.

Klíčová slova: Miroslav Tyrš, česká filosofie, česká estetika

Renáta Tyršová charakterizovala svého muže jako osobnost širokého záběru: „V době specialistů a odborníků Tyrš byl sokolem, řečníkem, učenecem, spisovatelem, kritikem, vedle sebe a zároveň. Říkám zároveň, neboť vsutku právě ta mnohostrannost neobvyklá v každém oboru působení Tyršova se obrážela, vtiskujíc působení tomu ráz zcela zvláštní a zcela individuální.“¹ Že se u Tyrše vzácně snoubí filosofie s estetikou a zájem o dějiny výtvarného umění současně se sokolskou a politickou aktivitou, je známkou skutečně renesanční osobnosti a současně i svědectvím o Tyršově „řeckém snu“.

Tyrš filosofující

Tyrš zahájil svá středoškolská studia v roce 1842 nejprve na malostranském gymnáziu, odkud přešel na staroměstské akademické gymnázium, kde v roce 1850 maturoval. Navázal studiem na právnické fakultě, které ho ovšem dostatečně nenaplnovalo a po dvou semestrech se imatrikuloval na filosofické fakultě (18. 12. 1851). Po ukončení studia a složení rigo-

1 Tyršová 1893, 148.

různých zkoušek získává titul doktora filosofie (promoce se uskutečnila 27. 7. 1860).

První setkání s katedrovou filosofií spadá již do období Tyršova gymnaziálního studia, kdy jako oktáván navštěvoval na filosofické fakultě přednášky prof. Volkmana z „Moralphilosophie“.² S filosofií a estetikou se hlouběji seznámil během univerzitního studia zejména prostřednictvím přednášek Ignáce Jana Hanuše a Roberta Zimmermanna.

Hegelovská filosofie, kterou zastupoval na fakultě prof. Hanuš, nebyla příliš na výsluní oficiální přízně. Hanušův vliv se ovšem nevyčerpával hegelovskou filosofií, na Tyrše údajně působil spíše svým pozitivním vztahem ke klasickému starověku. Jaroslav Ludvíkovský uvádí, že Hanuš „byl ctitelem a hlasatelem svobodné řecké filosofie“ a zároveň „horlivým přítelem tělocviku“³ a měl na Tyrše údajně vliv svými dějinami řecké filosofie.⁴

Mezi Tyršem a Hanušem nedošlo podle Renáty Tyršové nikdy k navázaní hlubšího vztahu, ačkoliv později měli možnost spolupracovat na filosofických heslech pro *Riegrův slovník naučný*. Je zřejmé, že samotná Hegelova filosofie Tyrše příliš neoslovovala a pravděpodobně mu byl v průběhu univerzitních studií bližší herbartismus. Hanuš byl navíc v lednu 1852 sesazen a na uvolněné místo přechází z Olomouce prof. Zimmermann, který již v letním semestru přednáší. Tyršovo studium u Hanuše tak mělo jen krátké trvání, jak je patrné i ze skromného počtu zapsaných kurzů. Filosofické impulzy hegelovské filosofie Tyrš podstatněji nevyužil. Podle některých interpretů dokonce s německou klasickou filosofií ani podstatněji obeznámen nebyl. Ukazuje se naopak, že na Tyrše výrazně působil herbartovec Zimmermann, který měl silný vliv na vytváření jeho estetiky⁵ a který pravděpodobně posílil Tyršovu, později naplno převažující, inklinaci k dějinám výtvarného umění.⁶

2 Viz Král 1932, 252; Tyršovo studium na gymnáziu spadá do doby Exnerovy-Bonitzovy reformy středního školství.

3 Ludvíkovský 1923, 17.

4 Hanusch 1850; Tyrš navštěvoval u Hanuše následující přednášky: „Logika na základě metafyzickém“ v letním semestru 1850, tedy ještě při studiu na právnické fakultě, a německé „Dějiny filosofie od Kanta po Hegela a Herbartu“ v zimním semestru 1851 – informaci uvádím podle: Král 1932, 252.

5 Tyršovou estetikou se podrobně zabývá připravovaná monografie autora tohoto článku.

6 Tyršovy uměnovědné a estetické stati byly shrnuty do šesti svazků, které čítají přes tisíc stran tištěného textu – viz Tyrš 1932–1936.

Herbartismus v době Tyršových studií na pražské filosofické fakultě jednoznačně dominoval a nemohl jím zůstat nepoznamenán nikdo z tehdejších studentů, zejména byl-li zastoupen natolik mimořádnými osobnostmi, jakými byli Franz Exner, Robert Zimmermann nebo Wilhelm Volkman.

Herbartismus do českého prostředí začíná pronikat zejména díky osobnosti Franze Exnera (1802–1853), který v průběhu svého poměrně dlouhého pražského působení (1832–1848) ovlivnil významný počet tehdy dorůstajících intelektuálů (František Čupr, Ignác Jan Hanuš, Gustav Adolf Lindner, Karel Hynek Mácha, Karel Sabina, Augustin Smetana, Anton Springer, Robert Zimmermann a další).

Robert Zimmermann (1824–1898), „nejnadanější Exnerův žák“⁷ a nejvýznamnější systematik herbartovské estetiky, působil na pražské univerzitě deset let a v Praze také vznikaly jeho dějiny estetiky;⁸ později přechází na univerzitu do Vídně. Tyrš si Zimmermanna vážil a dobře s ním vycházel, navštěvoval řadu jeho přednášek⁹ a i později s ním udržoval příležitostný kontakt. Principy Zimmermannovy formové estetiky zřetelně vnímáme v Tyršově konkrétně-formalistické studii „O zákonech komposice v umění výtvarném“¹⁰ či v poněkud známější stati „Tělocvik v ohledu aesthetickém“.¹¹

Ale ani dogmatická podoba herbartismu Tyršovi zcela nevyhovovala.¹² V jeho životě bylo v jistém ohledu nejzásadnější setkání s Arthurem Scho-

7 Tretera 1998, 655.

8 Zimmermann 1858.

9 Josef Král (Král 1932, 252 n.) uvádí soupis přednášek, které Tyrš u Zimmermanna absolvoval: „U něho poslouchá Tyrš v létě 1852 ‚Logiku jako vědosloví‘ (‚Logik als Wissenschaftslehre‘) (4 hod.), ‚Dějiny německé filosofie od Leibnize po Hegla‘ (3 hod. v zimním semestru 1852/53), v letním semestru 1853 ‚Dějiny křesťanské filosofie od nejstarších dob až do konce středověku‘ (3 hod.) a navštěvuje jeho ‚Praktische Übungen für Lehramtskandidaten im propädeutisch-philosophischen Unterricht‘ (2 hod.), v zimním semestru 1853/54 ‚Všeobecnou estetiku‘ (3 hod.), v létě 1854 ‚Geschichte der neueren Philosophie mit besonderer Hervorhebung und Kritik der Hegelschen‘ (5 hod.) a v svém posledním semestru 1854/55 ‚Úvod do filosofie a encyklopedii theoretických věd filosofických‘ (5 hod.).“

10 Stať vycházela poprvé na pokračování ve Světozor v roce 1873 (v číslech 1–51). Znovu ji vydal s poznámkovým aparátem Josef Bartoš v roce 1916; vydána též v práci: Tyrš 1932, 119–163.

11 Stať vycházela na pokračování v časopise Sokol v roce 1873, publikována též v práci: Tyrš 1894b, 86–143.

12 V Tyršově korespondenci z počátku šedesátých let nezaznávají o herbartovské univerzitní filosofii příliž zdvořilá slova – viz korespondenci s Eduardem Novotným. Fond „Tyrš“ v: Historické muzeum NM, Sběrka tělesné výchovy a sportu, archivní krabice 3, 66/2-a-44.

penhauerem, který se v padesátých letech dostává do pozornosti širší veřejnosti. Tyrš dovedl využít poměrně paradoxně potenciálu Schopenhauerovy filosofie k naplnění ideje aktivního a životaschopného národa. Stejně tak využil i některé podněty, které nabízela Schopenhauerova estetika.

Schopenhauer ve vztahu k německé idealistické filosofii s Hegelem v čele kritikou rozhodně nešetřil. I to může být jedním z důvodů, proč se Tyrš Hegelovou filosofií podrobněji nezabýval, ačkoliv mu mohl být sympatický její „revoluční potenciál“. Tyrš dával přednost herbartovské filosofii před Hegelem, alespoň do doby, než ji zastínil Schopenhauer. Ovšem ani později není u Tyrše herbartovský odkaz zcela marginální. Důvodem přijímání a přetrvávání některých herbartovských momentů je u něj jistě i skutečnost, že „herbartismus [...] vytvářel na svoji dobu poměrně přijatelný rámec, do něhož bylo možno začlenit poměrně značné množství poznatků nejen společenských, ale i přírodních věd“.¹³

Období nejintenzivnějšího Tyršova zájmu o Schopenhauera spadá do etapy jeho vychovatelského působení v rodině továrníka Bartelmuse v Novém Jáchymově od podzimu 1857 do konce roku 1861, nicméně Schopenhauer mu zůstává do jisté míry průvodcem po celý jeho život.

Do Prahy se Tyrš vrací v roce 1861 a podle Tyršové uvažoval o dráze „vědeckého spisovatele“. V pražských intelektuálních kruzích je ale prakticky nováčkem, vyjma jeho přátelských styků s dr. Juliem Sachsem, asistentem prof. Purkyně, a dr. Eduardem Grégrem, kterého rovněž poznal ještě v době, kdy byl asistentem u Purkyně.

Eduard Grégr uvedl mladého doktora filosofie do tehdy se ustavující redakce *Riegrova slovníku naučného*. Okruh přispěvatelů slovníku představoval celou tehdejší intelektuální společnost a Tyrš měl možnost se s mnohými z nich seznámit, což byl jistě dobrý kapitál do začátku. Tyrš se stává spolupracovníkem slovníku pro oblast filosofie; jak již zmíněno, stal se mladším kolegou prof. Hanuše, který obor filosofie v redakci řídil.

Spolupráce se slovníkem neměla dlouhého trvání. Proč došlo prakticky již po vydání druhého dílu k přerušení Tyršovy spolupráce s redakcí, není z pramenů zřejmé. Tyršová k tomu uvádí: „Rozchod se slovníkem není arciž náležitě vysvětlen. Nevíme [...] nebylo-li Tyršovi, tehda v literárních kruzích ještě málo známému, ukřivděno. Je dost divno, že mezi ním a Hanušem nebylo bližších styků...“¹⁴

¹³ Čechák 1983, 46.

¹⁴ Tyršová 1932, 38.

Tyršova hesla pro *Riegrův slovník naučný* jsou evidentně psána pod silnou autoritou Schopenhauerova díla. Nepochybně se inspirace Schopenhauerem projevuje ve fundaci etického jednání soucitem, rovněž i teze o identitě duše a těla je velmi pravděpodobně této proveniencí. Podle Josefa Tvrdeho má tento motiv klíčový význam pro základní sokolskou myšlenku: „Tato teorie jest nadmíru důležitá, neboť bez názoru o stejné podstatě těla i ducha nelze si představit, že by mohl vzniknouti onen veliký plán působiti zdravím, harmonií těla na ducha.“¹⁵

Ještě zmíním, že na mladého Tyrše měla silný vliv i autorita Jindřicha Fügnera, významného muže tehdejší Prahy, ředitele italské pojišťovací, či jak se tehdy říkalo „asekurační“, společnosti Nuova. Fügner se vypracoval samostudiem a patřil mezi všestranně vzdělané, známé a zámožné pražské osobnosti. Jeho příklon k českému sokolskému hnutí byl mezi pražskými Němci vnímán jako skandál. Fügnerovi byl při studiu oporou historik umění a estetik Anton Springer, který s ním ovšem po angažmá v Sokole přerušil veškeré styky, a údajně se dokonce při náhodném setkání odvrátil, „aby se nekompromitoval hovorem s mužem oděným v čamaru“.¹⁶

Tyrš dochází za Fügnerem pravděpodobně nejen z důvodu půjčování knih z jeho obsáhlé knihovny,¹⁷ ale i jako za vzdělaným a zcestovalým, všeobecně váženým mužem. Tyršová v tomto kontextu uvádí: „Shodovali se ponejvíce ve svých zálibách, ani Schopenhauera nevyjímajíc, kterého Fügner se zálibou četl a citoval, ač jinak konečných výsledků filosofie jeho se nezastával.“¹⁸ Bohužel toto intenzivní přátelství nemělo dlouhého trvání – Fügner umírá nečekaně po krátké nemoci na podzim roku 1865 ve svých čtyřiceti třech letech.

Pro Tyrše představoval vzdělaný Fügner významnou intelektuální autoritu nejen při výběru četby. Volnomyšlenkář Fügner byl pro Tyrše ztělesněním toho, pro co později Neruda vytvořil termín „duchovní sokolství“.¹⁹

15 Tvrdý 1924, 42.

16 Tyršová 1924, 25.

17 Viz například v korespondenci s E. Novotným: „Od pana Fügnera je Feuerbach; nabízí ti svou knihovnu k neobmezenému užití.“ Dopis z roku 1861 – originál rukopisu: fond „Tyrš“ v: Historické muzeum NM, Sběrka tělesné výchovy a sportu, archivní krabice 3, 66/2-a-44.

18 Tyršová 1932, 40.

19 Neruda 1882, 430.

Jakkoliv se Tyrš filosofií intenzivně zabýval a chtěl se jí zpočátku věnovat profesně, není jeho filosofická produkce v přísném smyslu slova nikterak bohatá. Čistě filosofickou práci Tyrš vlastně ani nepublikoval, a nakonec jedinými uveřejněnými filosofickými příspěvky zůstaly články v *Riegrově slovníku naučném* z počátku jeho kariéry. Ostatní filosofické práce zůstaly buď v rukopise či jen v náčrtech a poznámkách.

Vedle hesel pro *Riegrovův slovník naučný* zmiňují Jaroslav Ludvíkovský²⁰ i Josef Král²¹ Tyršovu německy psanou práci o Senekovi, kterou údajně připravoval do soutěže vypsané roku 1857 na téma *O filosofii Senekově v poměru k nauce stoické*. Z informace o tom, že odevzdána byla pouze práce Josefa Dasticha, která také obdržela cenu, vyplývá, že Tyrš práci v termínu neodevzdal a pravděpodobně ani nedokončil.

Ludvíkovský ještě doplňuje, že „poznámky Tyršovy ve vydání tohoto filosofa, které ještě dnes najdeme v Tyršově knihovně, jsou důkazem, že Tyrš Seneku skutečně studoval“.²² Obsah Tyršovy práce není znám a z marginálních poznámek se dosud nikdo Tyršův názor, je-li to vůbec možné, rekonstruovat nepokusil.

Začátkem šedesátých let Tyrš pomýšlel na habilitaci v oboru filosofie. Habilitační prací měla být studie o logice *Grundlinien eines Systems der reinen Logik*, jak dokládá v pozůstalosti dochovaný soubor poznámek sloužících zřejmě jako osnova plánované publikace. Tyrš uvažoval dokonce o jejím vydání jako učebnice pro potřeby gymnázií, jak je patrné z dochované korespondence.

Tyrš se úspěšně habilitoval až v roce 1881 pro dějiny výtvarných umění na pražské technice, o rok později i na filosofické fakultě rozdělené univerzity ve stejném oboru. Profesuru na české univerzitě získal až v roce 1884, tedy v roce své smrti.

Výsledkem Tyršova zájmu o Schopenhauera je dosud nepublikovaná německá studie „Historický úvod do Schopenhauerovy filosofie“. Prvních šest odstavců této práce uveřejnil v roce 1933 Ferdinand Pelikán v *Ruchu filosofickém*²³ s tím, že avizoval následné vydání celého Tyršova textu, k čemuž bohužel nedošlo. Krátký Pelikánův úryvek tak zůstává dodnes jedinou publikovanou částí Tyršova spisu.

20 Ludvíkovský 1923, 16.

21 Král 1932, 254.

22 Ludvíkovský 1923, 16.

23 Tyrš 1933, 53–54.

Ve spise nejde o výklad Schopenhauerova systému. Studie má být spíše návodem, jak a co číst, chceme-li Schopenhauera pochopit v kontextu. Větší ambice práce pravděpodobně neměla. Evropská filosofie ústí podle Tyrše do Schopenhauerovy filosofie a tento vývoj Tyrš demonstruje na konkrétních proudech a osobnostech od Descarta po Kanta.

Studie vznikala s největší pravděpodobností v době Tyršova učitelského pobytu a měla sloužit jako didaktická pomůcka pro jeho mladé svěřence jakožto prolegomena k četbě Schopenhauera.²⁴ Tyrš později uvažoval o vydání své práce, pravděpodobně po určité úpravě, ve Všeobecné knihovně – redigované Františkem Zákrejskem – společně s úryvky ze Schopenhauerových spisů, které měl Zákrejs přeložit.²⁵

Filosofie v tělocvičně

Poté, co se nenaplnily Tyršovy naděje o univerzitní kariéře a habilitaci na univerzitě na počátku šedesátých let, nachází Tyrš smysl své další existence v sokolské myšlence, která ho bude v následujícím desetiletí plně zaměstnávat. V roce 1862 spoluzakládá tělovýchovnou jednotu Sokol, rozpracovává sokolskou myšlenku teoreticky, organizačně Sokol řídí. Pracuje na českém tělocvičném názvosloví, je aktivně činný jako náčelník Sokola i jako cvičitel.

Pozornost zasluhuje skutečnost, že Tyršova sokolská idea našla svůj významný zdroj v jeho předcházejícím filosofickém a estetickém školení, jakkoliv se tato interpretace může zdát poněkud abstraktní a nevyhne se na tomto místě jistému zjednodušení.

Je evidentní, že idea sokolského hnutí vyplynula z dobových národních nálad – šedesátá léta jsou obdobím vzniku a rozvoje mnoha národních spolků. Sokol představoval jistě i pandán k německým Turnvereinům²⁶ a nelze ho vyjmout ze specifického kontextu společensko-politických událostí. Je pochopitelné, že sokolská idea procházela vývojem a sokolská organizace sama prodělala řadu změn.

Společně s Jaroslavem Ludvíkovským můžeme konstatovat, že Tyršův Sokol je snahou po praktickém naplnění ideálu dokonalého, plnohodnot-

24 Viz Král 1932, 261.

25 Tyršův dopis Zákrejsovi ze dne 12. 9. 1876: fond „Tyrš“ v: Historické muzeum NM, Sběrka tělesné výchovy a sportu, archivní krabice 2, 34/2-a-12.

26 Viz Kos 1983.

ného lidství a humanity v podstatných rysech čerpaného z antiky. Lze rovněž pokládat za prokazatelné, že hlavní koncept Sokola Tyrš moderně filosoficky založil na Darwinovi, který doplnil již dříve u Tyrše silně působící voluntarismus Schopenhauerova „pesimistického humanismu“.²⁷

Ludvíkovský správně poukázal na význam klasického gymnázia pro formování Tyršova životního a filosofického názoru. Tyrše pokládal za předního z domácích recipientů řecké antiky a studii věnovanou odkazu Miroslava Tyrše nazval symptomaticky „Tyršův řecký sen“.²⁸

Ačkoliv Tyrš teoretický pokus o zpracování antického ideálu důsledně nepodnikl, byla jistě antika mocným inspiračním zdrojem jeho díla. Vyjádřeno slovy Josefa Krále: „Antika ukáže Tyršovi vztahy tělesné kultury a gymnastiky nejen ke kultuře vůbec a zejména k výtvarnému umění, nýbrž k celému antickému vlastenectví a brannosti národní.“²⁹

Tyrš sám v úředním životopise, který předkládal při své habilitaci na pražské technice, uvádí, že studiem antiky se stal „přítelem cvičení tělesných a horlitelem pro všestranný harmonický vývoj duševní a tělesný v životě národním...“³⁰

Ještě v rukopise ze závěru Tyršova života najdeme tuto vzpomínku:

„S myslí nadšenou nořil jsem se tehdá v doby zdatnosti a krásy minulé, v doby mužů těch, již vlast svou nade všechno milovali, silou a věhlasem svým ji hájili, již stejnoměrný vývoj ducha a těla co světlé heslo sobě vytknuli. Nic nepůsobilo na mysl mou dojmem tak mocným, skvělým a hlubokým, jak ony prosté životopisy reků a myslitelů antických, jak ona nelíčená líčení skutkův velikých a myšlenek závažných a činorodých. [...] Jen ten, zdál se mi, že odchovancem Hellady se nazývati smí, kdo by jejím životem sám sebe pronikl, kdo by vlast a volnost jako oni Řekové z doby síly a výkvětu miloval a hájil, kdo by dle jejich vzoru sám ze sebe dokonalého, všestranného člověka utvořit se snažil.“³¹

Zájem o tělesnou výchovu a o výtvarné umění má u Tyrše shodně počátek v jeho nadšení pro antiku – zajímavé je svědectví Renáty Tyršové:

27 Tuto interpretaci sdílí Tvrdlý 1924 i Král 1932a, z novějších prací viz např. Zumr 1995; termín „pesimistický humanismus“ použil v kontextu Schopenhauerovy filosofie Thomas Mann – viz Mann 1948, 28 n.

28 Ludvíkovský 1933.

29 Král 1932, 31.

30 Citováno podle: Ludvíkovský 1933, 70, pozn. 4.

31 V dochovaném rukopise „Sbor cvičitelský“, který měl být pravděpodobně konceptem pro slovu k ukončení Tyršovy činnosti v Sokole v roce 1884 v souvislosti s nástupem na univerzitu – citováno podle: Ludvíkovský 1933, 70.

„Z počátků universitních let Tyršových vím [...] z ústních sdělení velice málo. Jedině o tom se opětovně rozpovídal, jak se dostal k pěstování tělocviku. Tu říkával, že mu záliba v studiu antiky a láska k tělocviku v počátcích jejich tak splývají, že by nedovedl říci, zdali pěstování tělocviku vzbudilo u něho zájem na sochařství antickém, či zdali tento zájem budil a sílil chuť k pěstování tělesných cviků. [...] Student Tyrš znal antická díla sochařská arciť jen z nedostatečných vyobrazení, snad z několika odlišných sbírce Nosticově. Avšak to mu stačilo, aby s krásou vyspělých tvarů tělesných, kterým se na nich obdivoval, srovnával své nepěstěné hubené údy, a aby si umínil, že se musí dopracovat soustavným cvičením tak silných svalů, jako viděl na sochách antických atletů.“³²

Antiku ovšem není možné vnímat pouze prizmatem její novohumanistické idealizace (tzv. „griechische Heiterkeit“, Schillerova báseň „Bohové Řecká“ apod.). Jejím opomíjeným aspektem je hluboký pesimismus, na který upozornil v přednášce Hermann Diels,³³ který se pravděpodobně mohl snoubit s Tyršovým údajným pesimistickým sklonem a který mohl z Tyršova pohledu nacházet u Schopenhauera vhodný filosofický fundament.

Theoretickým výrazem průniku antiky v Tyršově díle je jeho vědecký zájem o řecké, potažmo renesanční umění. Tyršova ambiciózní práce o Láo-koóntovi³⁴ měla za cíl „s definitivní platností“ vyřešit spor o historické zařazení slavného sousoší, navíc z pozice nedoceněné slovanské vědy. Jakkoliv má Tyršova práce dnes jen historický význam, zůstane příkladem hluboce erudovaného a kvalifikovaného přístupu. Studie „Hod Olympický“,³⁵ přednášky o řeckém sochařství a drobné studie o antickém umění,³⁶ články o Raffaelovi a skutečně dlouhá řada odkazů v jeho spisech jsou zřejmým svědectvím o Tyršově intenzivním zájmu.

Řecká demokracie malých městských států představovala pro Tyrše optimální spojení „individualismu a kolektivismu“. Tyršovo úsilí ve snaze po praktickém uskutečnění vize plného lidství mělo na rozdíl od antického vzoru zahrnovat celou společnost („Co Čech, to Sokol“). Sokol měl

32 Tyršová 1932, 11 n.

33 Diels 1921.

34 Tyrš 1873.

35 Otištěna ve *Sborníku sokolském* roku 1868; znovu na pokračování v časopise *Sokol* v roce 1872.

36 „Phidias, Myron, Polyklet“ v práci: Tyrš 1934, 112–141; Tyršovy studie o antickém umění jsou souborně vydány tamtéž, 29–165.

být institucí bytostně demokratickou zasahující až do vnějších projevů – např. tykáním mezi členy či sokolským krojem. Demokratická výchova Sokola je ovšem spíše, a zde je na místě odkaz na řecký ideál kalokagathie, poukazem na výchovu řeckého aristokrata, a paradoxně tak lze hovořit na půdě Sokola o jakémsi „demokratickém aristokratismu“.

Řekové pro Tyrše navzdory své nevelké početnosti dosáhli obdivuhodné kultury. Český národ má stejné předpoklady zopakovat na jiné úrovni a v jiném kontextu řecký úspěch. Jestliže jsme v minulosti osvědčili svůj smysl pro duchovní hodnoty i vojenskou sílu, máme šanci vytvořit v budoucnu vyspělou a harmonickou kulturu, včetně kvalitního umění, a není rozhodující, že jsme málo početným národem. Naše nároky ovšem nestačí odůvodňovat historicky, ale je nutné zakládat je na aktuálním stavu duchovního a branného potenciálu.

Na Tyrše obzvláště silně působila myšlenka vývoje, s největší pravděpodobností přímo prostřednictvím Darwinových spisů. Darwin je se Schopenhauerem v Tyršově pojetí poměrně dobře kompatibilní, proto Tyrš Schopenhauerovu filosofii plně neopouští, dokonce je možné konstatovat, že Schopenhauer obecně připravil u Tyrše pro recepci Darwina vhodnou půdu. Josef Král uvádí: „Tyrš přijímá Darwinovu teorii boje o život, k němuž ostatně dochází i Schopenhauer, který z vůle k životu jakožto slepého pudu k existenci také dává vznikati vzájemnému boji všeho tvorstva, ale zároveň nekonečné bídě světa, avšak proti Schopenhauerovi [...] činí z něho předpoklad vývoje a pokroku, boj o život způsobuje totiž stálou zdokonalovatelnost tvorů, vývoj z forem nižších k útvarům vyšším a dokonalejším...“³⁷ Josef Tvrďý v otázce Tyršova praktikismu oprávněně napsal, že zatímco „Schopenhauerova teorie působila odvrát od praxe, teorie Darwinova k ní přímo vyzývá. Tím si vysvětlujeme, že Tyrš přejav teorii Darwinovu, nepřestal býti schopenhauerovcem, dal jeho filosofii pouze jiný závěr, čímž osobně vyhověl svojí druhé tendenci duševní, touze po činnosti...“³⁸ Tyrš ale musel zásadně přeformulovat Schopenhauerův voluntarismus, čímž ovšem získal mnohem více – totiž dynamický základ svého sokolského aktivismu. Jde o zajímavý myšlenkový proces, kdy přehodnocení jedné složky původní filosofické konstrukce zcela obrací celou stavbu a Tyršovi dovoluje překonat pesimistické konkluze Schopenhauerovy metafyziky. Neortodoxně přijímaný darwinismus

37 Král 1932, 32.

38 Tvrďý 1920, 10.

kombinovaný se Schopenhauerem tak poskytuje Tyršovi jakousi dynamickou platformu „národní a životní filosofie“.

Schopenhauerem metafyzicky chápaná vůle se u Tyrše transformuje do principu životní aktivity, který stojí v základě konstruktivního účelného jednání a spoluvytváří ideový základ sokolského hnutí. Vůle není u Tyrše bezcílým principem, jako je tomu u Schopenhauera, ale stává se dynamickým principem vývoje, který je usměrněn idejemi. Ideje v Tyršově pojetí ale nelze chápat jako stabilní věčné a neměnné formy, neboť „boj o život“ je určujícím principem veškerenstva a působí i v duchovní rovině; u Tyrše čteme: „...tyto tvary, tyto druhy vznikají a zanikají, dokonalejším ustupují, že není nic trvalého v přírodě než právě změna, vývoj, děj, že vše, co v nitru jejím působí, působí k vývoji a dějinně. Kdo nyní ještě o ideách v přírodě mluví, nesmí je co formy ustálené pojímati, než jediné co podněty vývoje z forem nižších k útvarům vyšším a dokonalejším...“³⁹

Pravděpodobně nejjasnější darwinistickou formulaci Tyršova sokolského programu představuje Tyršův úvodní článek časopisu *Sokol* „Náš úkol, směr a cíl“ (1871).⁴⁰ Jde o klíčovou Tyršovu stať, označovanou dokonce za jakési „sokolské evangelium“. Sokol je pro Tyrše institucí s hlubokým celonárodním významem: „Věc sokolská však, jak ke všem stavům a vrstvám se obrací, znamená prozatím tolik, co tělesné a z části i mravní vychování a šlechtění všeho národa českoslovanského, odchovávání jeho k síle, statečnosti, ušlechtilosti a brannosti zvýšené, a musí tudíž hledět, aby [...] veškerý lid octnul se v okruhu jejím.“⁴¹

Sokol měl být potenciálním zpřítomněním světlé budoucnosti národního úsilí a ve vyznávaných hodnotách ztělesněním ideálu vyspělé národní kultury. Tyrš se domnívá, že národ nemůže zaniknout, „pokud na výsluní pravdy, dobra a pokroku obecného se vyvinuje“.⁴² Úkol Sokola vidí následně ve snaze udržovat národ na vysoké úrovni tělesné i duchovní, „při té jarosti všestranné, která národům nedá odumřít, při té síle stále a svěží, při té zdravosti tělesné, duševní a mravní...“⁴³ „Zdraví národa“ zahrnovalo u Tyrše i výrazný branný aspekt: „Jen národ zdravý též národ branný jest. Zbroj v každé pěstí! Zřízení válečné! Stokrát, tisíckrát to buďž řečeno. Avšak k nástroji a k ústrojí především též junstvo a mužstvo

39 Tyrš 1936, 15.

40 Pokus o moderní interpretaci viz Hodaň 2003, 83–112.

41 Tyrš 1894, 6.

42 Tamtéž.

43 Tamtéž.

zdatné a úhonné.⁴⁴ Brannost je ústředním tématem Tyršovy přednášky „Pokud tělocvik a jednoty tělocvičné k brannosti národní přispívají“,⁴⁵ kde slyšíme slavná slova o „ručnici rychlostřelné“, milované družce každého Sokola.

Pro malý národ je jeho úkol být „platnými a závažnými členy lidstva“ o to obtížnější. Naším národním úkolem je vyrovnat se v soutěži s ostatními národy. Není jiné alternativy než vyniknutí nad ostatní národy „činností ráznou a všestrannou“ ve směru „vzdělanosti a osvěty pravé“.⁴⁶ Nestačí ovšem pouhá recepce, ale aktivní tvorba přinášející vlastní vklad: „Nebotť hanbou jest pouze od cizích brát, cizinu v otrocké bezmyšlenkovitosti nápodobovat. Národ, který by svou literaturu, své umění, svou vědu pouze z ciziny bral a nic svého, nic původního do světa nepostavil, ten osvědčil by ovšem způsobem neodmluvitelným skutečnou inferiornost svou.“⁴⁷

U Tyrše najdeme darwinovské stopy až do osmdesátých let 19. století – zejména leitmotiv *boje o život*, ovšem v poněkud mírnější formě než v šedesátých letech, kdy Tyrš silně akcentoval vojenskou přípravu a „zřízení válečné“. Později nacházíme u Tyrše výslovně, že „nestojíme dnes v boji krvavém“ a že *boj o život* se odehrává „duchovními prostředky“, což lze vnímat jako oslabení původní doslovné formulace.

Již v Tyršově článku z roku 1873 čteme: „Zákon ten klade především důraz na vnitřní hodnotu druhů v přírodě a národů v proudu dějinném i opírá se ve vzhledě historickém zároveň o zkušenost tu [...] žeť každý teprv tenkrát zašel, když nic původního více ze sebe vyvoditi nedovedl, když vyčerpána byla vnitřní tvořivá síla jeho, když idea lidstva nižádným novým způsobem v něm více se neobrážela.“⁴⁸ Indikátorem stupně úpadku či rozvoje je u konkrétního národa úroveň jeho literatury a umělecké tvorby, která je dokonce i bezpečnějším měřítkem než „počet děl a brančů“, uvádí Tyrš.

Důvod, proč je přisuzován Sokolu takový význam, se nám stává zřejmější při Tyršově rekapitulaci základních principů dějin: „Veškeré dějiny jak tvorstva vůbec, tak lidstva zvláště jsou věčný boj, o bytí a trvání, v němž podlehne a vyhyne, co k životu nadál je neschopno a celku závadno. [...] Tak zní ten zákon povšechný, ježž náš věk objevil a jasně pojmenovo-

44 Tyrš 1894, 13.

45 Tyrš 1930, 138–159.

46 Tyrš 1894, 11.

47 Tyrš 1930a, 114.

48 Tyrš 1935, 55.

val, a který čím dál tím zřejměji se všeobecně platným bytí ukázal; zákon neuprosný, jak každý jiný, jenž v přírodě a, a co totéž je, v dějinách vládne; zákon, jež ani modlitbami, ani slovy sebeklamnými, ba ani pouhým právem zděděným zažehnati nelze.⁴⁹

Tyrš, poučen Schopenhauerem, pokládá za evidentní, že příroda se neohlíží po jednotlivostech, individuích či národech, že „část musí zahynout, když celku se přičí“, a že podstatný je pokrok lidstva jako celku: „Vykonává příroda dlouho shovívavá na konec soud přísný, avšak též spravedlivý a pro celek blahodějný, odstraňujíc z lidstva členy zdravému rozvoji a pokroku nadále nepřístupné, a tudíž zbytečné a škodlivé.“⁵⁰

Tyrš ovšem nepokládá *boj o život* za nezávislý (aseitní) princip, a může tak zdánlivě paradoxně dospět teoreticky k „ideálu všelidského smíření“ jako jeho překonání a ukončení.

Vyvrcholení obecného dějinného pohybu lze u Tyrše anticipovat v individuální estetické zkušenosti. V jeho dopise Karolíně Světlé čteme: „Začínám všechen postup dějepisný chápat co jediný souvislý proces, jenž konečně ku spasení tihne, a spasení to jest zničení všeho chtění, přivedení v stav, jež třeba Nirwanou nazvati můžeme. Předtuchou spásy té jest mi umění. Každý v pravdě velký výtvor umělecký ničí chtění naše, nejen tím, že beze všeho osobního interessu, beze vši žádosti nám se líbí, nýbrž též tím, že aktivně všechnu vůli naši umlká, že pouhé zírání, pouhé patření beze vši přísady v nás zbývá.“⁵¹

Tyrš předpokládá rozvoj každého národa podle jeho vnitřních dispozic. Budou-li se národy vyvíjet ve „věčném ruchu a jarosti“, musí mezi nimi podle Tyrše ustát jinak nevyhnutelný *boj o život*: „Je to vise konečného stadia boje o bytí v sociologickém smyslu, tj. mezi národy; toto konečné stádium je vlastně likvidace boje, je to humanitní ideál lidského smíření.“⁵²

Tyrš navzdory očekávání formuluje své humanistické vyznání velmi optimisticky: podle něj nejvznešenější lidské nauky shodně konstatují „rovnost, bratrství lidí veškerých, lásku všeobecnou bez ohledu na rozdílů náboženských...“⁵³ Tyrš předpokládá, že „zákony mravnosti, dobrosti a šlechetnosti [jsou] hluboce zapsány v srdce lidská...“⁵⁴

49 Tyrš 1894, 8.

50 Tamtéž, 9.

51 Dopis byl otištěn v publikaci: *Umění: sborník pro českou výtvarnou práci* (1933), 369.

52 Volková 1956, 137.

53 Tyrš 1925, 34.

54 Tamtéž, 32.

Tyršova přednáška o proroku Mohamedovi končí pasáží, kterou můžeme oprávněně chápat jako krédo nového náboženství humanity. Na otázku, zda vznikne ještě další světové náboženství, Tyrš odpovídá: „Nepovstane – než myslím, že jest již mezi námi! Myslím, že my všichni jsme nadšení vyznavači jeho. Je to duch lásky a osvěty, jemuž vláda přisouzena nad lidem veškerým.“⁵⁵ Velmi vznešený je v Tyršově vizi i úkol našeho národa: „Čech bude prvotným synem i této církve všelidské, již na konec vláda přisouzena nad světem veškerým.“⁵⁶

Závěr

Pokusil jsem se poukázat na filosofické zdroje, z nichž rostla Tyršova sokolská idea, a na teoretické pozadí Tyršova národního aktivismu.

Sokol byl v minulosti právem mnohostranně a důkladně tematizován – zejména jeho významová rovina tělovýchovná, branná, politická, ale i estetická, kterou si Tyrš uvědomoval velmi silně.

Myšlenka dokonalého rozvinutí jedince v tělesné i duchovní dimenzi v mnohém čerpala z řeckého kalokagatického ideálu a na aktuálnosti nepostrádá ani v dnešní době, pro niž je charakteristická jednostranná profesní specializace a převažující „sedavý způsob života“. Institucí všestranné výchovy těla i ducha se měla stát tělovýchovná jednota Sokol, která měla být národní avantgardou ušlechtilých idejí a v malém měřítku platformou jejich naplnění.

Sokolství bývá v jistém ohledu vnímáno jako „prekursor“ olympijské myšlenky a v současné době, kdy se hovoří o krizi olympismu, může platit za nositele původních inspirujících hodnot.⁵⁷ O silném potenciálu sokolské myšlenky svědčí i to, že překonala úzké územní hranice a šířila se nejen do slovanských zemí – nakonec i sokolský exil představuje svěbytnou a významnou kapitolu v historii této instituce.⁵⁸

Darwinovský „boj o život“ v Tyršově sociologizující interpretaci je zřetelný v pozadí Tyršových apelací na nezbytnost obstát v konkurenci ostatních národů. Tento požadavek, který přirozeně zahrnoval zdraví populace, a to jak zdraví tělesné, tak „zdravost a bezúhonnost charakteru a mravů“, měl směřovat k zajištění potenciálu kulturního vzestupu náro-

55 Tamtéž, 39.

56 Tyrš 1894a, 73.

57 Černeš 2008, 49; Hodaň 2003, 139 n.

58 Z novějších studií viz Nolte 2005; Hodaň 2008; Waldauf 2010.

da. Tyršův akcent na válečnou průpravu ovšem v průběhu let značně oslabil, později hovořil o boji „toliko zbraní duchovní a mravní“ a vyspělost a konkurenceschopnost konkrétního národa podle jeho slov spíše než množství branců dokazuje úroveň literatury a umění.

Hnací motor darwinovského vývojového pohybu poskytl Tyršovi Schopenhauer v podobě vůle, nikoliv ovšem slepé a bezdůvodné, jak tomu bylo u Schopenhauera, ale v její radikální transformaci do vůle překypující životem, do vůle usměrněné vznešenými idejemi.

Tyršův specificky národní postoj se nevyklučoval s jeho bytostným humanismem a není tak nemoderní, jak by se mohlo zdát. Humanitní ideál všelidského bratrství ústil u Tyrše do jakési vize sekulárního všelidského náboženství humanity, ovládaného „duchem lásky a osvěty“, v němž si měl každý národ zajistit své místo tvůrčí aktivitou na poli vědy a umění. Univerzálně sdílené hodnoty, které jsou, jak se Tyrš domníval, univerzálně „zapsány v srdce lidská“, vytvářejí vhodné prostředí pro svobodné rozvíjení národních individualit v jejich specifických odlišnostech. Řečeno současným slovníkem: nacionalismus nestojí u Tyrše proti multikulturalismu. Globální hodnoty sdílené napříč lidstvem vytvářejí současně korektiv „volného trhu“ individuálních národních hodnot a zájmů a zajišťují této „církvi všelidské“ dynamickou stabilitu.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Čechák, V. (1983) „Tyrš a filosofie“. In: J. Marek, V. Strašicová (eds.), *Sborník ke 150. výročí narození Miroslava Tyrše*. Praha: Olympia, 46–52.
- Černek, M. (2008) „Sokolství a olympismus“. *Tělesná kultura* 31, 1, 48–56.
- Diels, H. (1921) *Der antike Pessimismus*. Berlin: Mittler & Sohn.
- Hanusch, I. J. (1850) *Geschichte der Philosophie von ihren Uranfängen an bis Schließung der Philosophenschulen durch Kaiser Justinian*. Olomouc: Johann Neugebauer.
- Hodaň, B. (2003) *Sokolství a současnost*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Hodaň, B. (2006) *Sociokulturní kinantropologie I*. Brno: Masarykova univerzita.
- Hodaň, B. (2008) „Sokolský exil jako přirozený důsledek podstaty sokolství“. *Tělesná kultura* 31, 2, 7–22.
- Chalupný, E. (1921) „Přední tvůrčové národního programu: Jungmann, Havlíček, Tyrš, Masaryk“. In: *Tyršův sborník IV*. Praha: ČOS.
- Kos, B. (1983) „Friedrich Ludwig Jahn – dr. Miroslav Tyrš“. In: J. Marek, V. Strašicová (eds.), *Sborník ke 150. výročí narození Miroslava Tyrše*. Praha: Olympia, 80–98.

- Král, J. (1932) „Tyršovy filosofické pokusy“. In: *Hanušův sborník. Soubor statí přátel a žáků*. Bratislava: Učená společnost Šafaříkova, 252–268.
- Král, J. (1932a) „Životní a národní filosofie Tyršova“. In: *Tyršův sborník XIV. O Tyršově díle I*. Praha: ČOS, 30–36.
- Ludvíkovský, J. (1923) „Antické myšlenky v Tyršově sokolském a národním programu“. In: *Tyršův sborník VI*. Praha: ČOS.
- Ludvíkovský, J. (1933) „Tyršův řecký sen“. In: *Umění: sborník pro českou výtvarnou práci*. Praha: Jan Štenc, 69–73.
- Mann, T. (1948) *Nesmrtelné stránky z Schopenhauera, jak je vybral a vysvětlil Thomas Mann*. Praha: Fr. Borový.
- Neruda, J. (1882) „Miroslav Tyrš“. *Humoristické listy* 52, 430.
- Nolte, E. C. (2002) *The Sokol in the Czech Lands to 1914: Training for the Nation*. New York: Palgrave Macmillan.
- Nolte, E. C. (2005) „All for One! One for All! The Federation of Slavic Sokols and the Failure of Neo-Slavism“. In: P. M. Judson, M. L. Rozenblit (eds.), *Constructing Nationalities in East Central Europe*. New York – Oxford: Berghahn, 126–140.
- Sak, R. (2012) *Miroslav Tyrš, sokol, myslitel, výtvarný kritik*. Praha: ČOS.
- Šinkovský, R. (2008) „Turnerské hnutí v českých zemích od svých počátků do roku 1918“. In: M. Waic et. al. (eds.), *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*. Praha: Karolinum, 9–36.
- Tretera, I. (1989) *Herbart a jeho stoupenci na pražské univerzitě*. Praha: Univerzita Karlova.
- Tretera, I. (1998) „Robert von Zimmermann“. In: J. Gabriel, H. Pavlincová, J. Krob (eds.), *Slovník českých filosofů*. Brno: Masarykova univerzita, 655 n.
- Tvrď, J. (1920) „Jest filosofie Tyršova positivismem?“ In: *Tyršův sborník I*. Praha: ČOS.
- Tvrď, J. (1924) „Tyršova filosofie“. In: *Tyršův sborník VIII*. Praha: ČOS, 39–50.
- Tyrš, M. (1873) *Láokoón, dílo doby římské*. Praha: I. L. Kober.
- Tyrš, M. (1894) „Náš úkol, směr a cíl“. In: *Úvahy a řeči Dr. Miroslava Tyrše*. Sv. I. Praha: Sokol, 1–13.
- Tyrš, M. (1894a) „Slavnostní řeč při odhalení pomníku Fügnerova na hřbitově olšanském dne 18. července 1869“. In: *Úvahy a řeči Dr. Miroslava Tyrše*. Sv. II. Praha: Sokol, 73.
- Tyrš, M. (1894b) „Tělocvik v ohledu aesthetickým“. In: *Úvahy a řeči Dr. Miroslava Tyrše*. Sv. I. Praha: Sokol, 86–143.
- Tyrš, M. (1925) *Mohamed a nauka jeho*. Brno: Moravský legionář.
- Tyrš, M. (1930) „Pokud tělocvik a jednoty tělocvičné k brannosti národní přispívají“. In: týž, *O sokolské ideji*. Sv. I. Praha: ČOS, 138–159.
- Tyrš, M. (1930a) „Řeč Dra Tyrše o jubilejní slavnosti Sokola pražského 19. 6. 1882 v Městanské besedě“. In: týž, *O sokolské ideji*. Sv. I. Praha: ČOS, 111–114.

- Tyrš, M. (1932) „O zákonech komposice v umění výtvarném“. In: týž, *O umění*. Sv. I. Praha: ČOS, 119–164.
- Tyrš, M. (1932–1936) *O umění*. Sv. I–VI. Praha: ČOS.
- Tyrš, M. (1933) „Historický úvod do filosofie A. Schopenhauera“. *Ruch filosofický* 10, 2–3, 53–54.
- Tyrš, M. (1934) *O umění*. Sv. II. Praha: ČOS.
- Tyrš, M. (1935) „Jan Matejko a jeho ‚Bathory‘“. In: týž, *O umění*. Sv. III. Praha: ČOS, 55–80.
- Tyrš, M. (1936) „Jaroslav Čermák. Životopis a rozbor aesthetický“. In: týž, *O umění*. Sv. IV. Praha: ČOS.
- Tyršová, R. (1893) „Miroslav Tyrš ve styku s českou produkcí výtvarnou“. In: J. Hrubý (ed.), *Vzpomínky na paměť třicetileté činnosti Umělecké besedy 1863–1893*. Praha: Umělecká beseda, 148–151.
- Tyršová, R. (1924) *Jindřich Fügner. Paměti a vzpomínky na mého otce*. Díl I. Praha: Český čtenář.
- Tyršová, R. (1932) *Miroslav Tyrš, jeho osobnost a dílo*. Část I. Praha: Český čtenář. *Umění: Sborník pro českou výtvarnou práci* (1933). Praha: Jan Štenc, 368–370.
- Volková, M. (1956) „Darwinismus u českých herbartovců a u M. Tyrše“. *Vesmír* 45, 135–137.
- Waic, M. (2004) „Sokol v české společnosti“. In: M. Waic et al. (eds.), *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*. Praha: Karolinum, 215–228.
- Waic, M. et al. (eds.) (2008) *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*. Praha: Karolinum.
- Waldauf, J. (2007–2010) *Sokol, malé dějiny velké myšlenky*. Sv. I.–III. Luhačovice: Atelier.
- Zich, O. (1920) „Sokolstvo z hlediska estetického“. In: *Tyršův sborník II*. Praha: ČOS.
- Zimmermann, R. (1858) *Geschichte der Aesthetik als philosophische Wissenschaft*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- Zumr, J. (1978) „Antika a česká filosofie 19. století“. In: J. Ludvíkovský, L. Svoboda et al., *Antika a česká kultura*. Praha: Akademia, 488–516 (bez uvedení autora).
- Zumr, J. (1995) „Tři etapy recepce Schopenhauera v českém myšlení“. *Archivum historii filosofii i mysli społecznej* 40, 137–141.